

Др Снежана Вуковић
психолог

СТРЕС РОДИТЕЉА ДЕЦЕ ШКОЛСКОГ УЗРАСТА И СОЦИОДЕМОГРАФСKE ВАРИЈАБЛЕ ПОРОДИЦА

Теоријске поставке рада

Почетке концептуализације породичног стреса срећемо у моделу Хила (Reuben Hill, према Митић, 1997) који је четрдесетих година 20. века покушавао да обједини сазнања о реаговању породице на стрес. Научна сазнања иду у прилог тези да индивидуалне стратегије превладавања стреса могу ублажити утицај стресора на индивидуално функционисање, а да се особе разликују према поседовању информација које су релевантне за разумевање стресних догађаја. Свака стратегија превладавања представља избор који зависи од контекстуалних фактора, односно степена у коме се може или не може контролисати стресна ситуација.

Стратегије превладавања које деца и адолесценти најчешће примењују су: тражење социјалне подршке, исказана потреба за подршком блиских особа (родитеља, наставника или вршњака), усмереност на решавање проблема, редуција тензије и избегавање ситуација, примена рекреације и др. Породична резилијентност омогућава породици да се фокусира на реалне циљеве, чак и у проблематичним ситуацијама због чега је слична породичној регенеративној снази, према Патерсону (Patterson, 2002). Ризични фактори могу бити развод, сиромаштво, болест члана породице и они могу повећати вероватноћу негативних исхода. У раду је као теоријски оквир за истраживање карактеристика породице и (не)ефикасног превладавања стреса коришћен *Circumplex model* Дејвида Олсона (Olson & Gorall, 2003).

Методологија истраживања

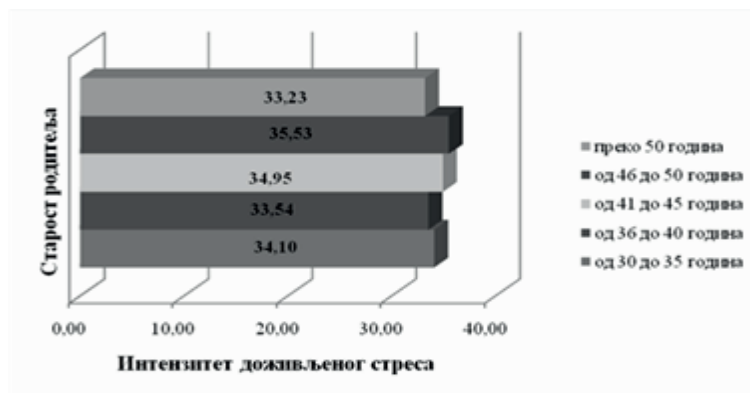
Циљ овог дела истраживања је представљала потреба да истражимо да ли и колико социодемографске варијабле утичу на стрес родитељске улоге. За процену доживљаја стреса родитељске улоге коришћена је скала The Parental Stress Scale (Berry & Jones, 1995). Субјекти у истраживању су родитељи и њихова деца.

Испитивањем су обухваћене 164 породице, укупно 492 испитаника у истраживању, од чега 50 породица из Београда и 114 из Крушевца, а свих 164 ученика јесу узраста од 12 до 18 година. Аутори су претпоставили у оквиру опште хипотезе да постоји повезаност између стреса родитељске улоге и социодемографских варијабли.

Хипотеза 1. Претпостављамо да се наши испитаници, очеви и мајке, разликују у интензитету стреса родитељске улоге, односно да постоји статистички значајна разлика у интензитету доживљеног стреса и стрес је више изражен код мајки.

Нисмо потврдили претпоставку јер су резултати указали да постоји приближно исти ниво интензитета доживљеног стреса и не постоји статистички значајна разлика према полу. Подаци делују охрабрујуће јер је очигледно да и очеви и мајке у једнакој мери имају доживљај стреса родитељске улоге којима је можда узрок стреса различит. Ипак, могуће је да су оба родитеља подједнако у стресу због обавеза око неге детета.

Хипотеза 2. Претпостављамо да ће млађи родитељи и они нижег социјалног статуса (мање образовани, незапослени са мањим материјалним примањима, без решеног стамбеног питања, подстанари или они који живе у заједници са својим родитељима или родитељима супружника), као и они са више одраслих особа у породици, самохрани родитељи, имати израженији ниво родитељског стреса.



Графикон 1. Старост родитеља и интензитет стреса

Супротно нашој претпоставци, поређење интензитета родитељског стреса према старости родитеља указује на то да највиши интензитет доживљеног стреса имају родитељи старости између 46 до 50 година, а најмањи интензитет доживљеног стреса имају родитељи између 26 и 40 година старости. Разлика није статистички значајна и хипотеза је одбачена.

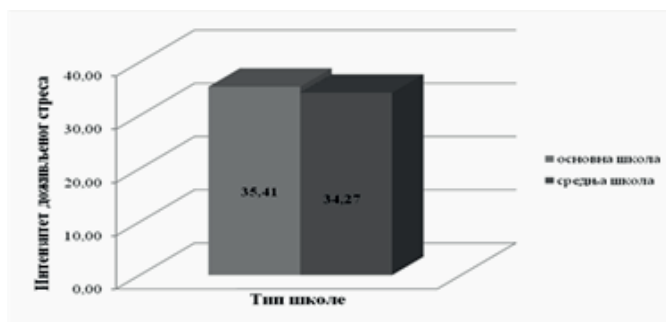
Потврдили смо хипотезу и указали да родитељи нижег образовног статуса имају израженији ниво стреса. Родитељи са незавршеном средњом школом и незавршеним факултетом имали су већи интензитет стреса у односу на родитеље који су имали завршен средњи ниво или све академске нивое образовања. Разлика није статистички значајана и не доказује да лошији образовни статус узрокује виши интензитет стреса родитеља. Ипак, можемо се осврнути на чињеницу да они са незавршеним било којим нивоом имају виши стрес, што дозвољава могућност даљег истраживања узрока.

Највиши ниво доживљеног стреса показали су родитељи са најнижим месечним приходима, испод 20.000 динара, а најмање родитељи са приходима преко 80.000 динара, али нема статистички значајне разлике, па претпоставку не можемо потврдити. Ипак, разумљиво је да родитељи чији су приходи испод егзистенцијалног минимума не могу да задовоље ни базичне потребе, а камоли потребе за самоактуализацијом деце у различитим областима, будући да неформално образовање није бесплатно.

Иако не постоји статистички значајна разлика у интензитету доживљеног стреса према стамбеном статусу родитеља, приметно је да они који живе у заједници са родитељима брачног партнера показују највиши ниво стреса. Мултигенерацијско функционисање у истом породичном домаћинству отежава јасну поделу улога и одговорности, што може увећати стрес родитеља који нису у могућности или свесно избегавају родитељске улоге, али имају стрес који је последица тога.

Хипотеза 3. Претпостављамо да се извори стреса родитеља односе на узраст детета, пол детета, број деце у породици, односно очекујемо да се ниво стреса родитеља чија су деца различитог узраста и различитог пола значајно разликују.

Резултати говоре да се ставови према школи, одговорност и ангажовање родитеља у вези са школским обавезама деце од поласка у школу и први разред не мењају лако са одрастањем детета.

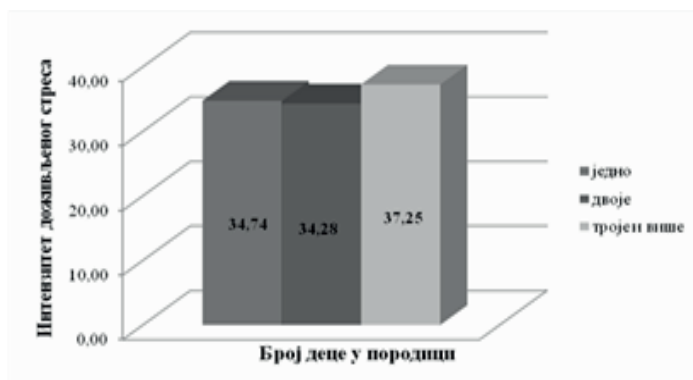


Графикон 2. Поређење интензитета родитељског стреса према школи коју

деца похађају.

Стрес родитељске улоге је нешто виши када деца похађају основну школу у односу на родитеље чија деца похађају средњу школу, чиме се одбацује наша хипотеза. Иако није статистички значајна разлика, ове резултате можемо тумачити разнолико: чињеницом да је основно образовање обавезно у Републици Србији а средње није обавезно; претпоставком да родитељи старије деце имају већ разрађене стратегије превладавања родитељског стреса или су њихова деца самосталнија, па самим тим мање захтевају родитељски ангажман. Ове претпоставке морале би се додатно истраживати.

Претпоставили смо и да постоји статистички значајна разлика у интензитету доживљеног стреса између родитеља који имају различит број деце. Иако је претпоставка да већи број деце у породици корелира са интензитетом родитељског стреса потврђена чињеницом да су родитељи са троје и више деце показали виши ниво стреса, статистички није потврђена разлика, што онемогућава потврђивање хипотезе. Ипак, можемо говорити и о томе да родитељи имају свест о томе колики је ниво стреса које родитељска улога носи и у складу са тим планирају број рођене деце.



Графикон 3. Интензитет стреса и број деце

Претпоставка да постојање већег броја деце у породици корелира са интензитетом родитељског стреса потврђена је чињеницом да су родитељи са троје и више деце показали виши ниво стреса, али статистички није потврђена разлика, што онемогућава потврђивање хипотезе. Ипак, можемо говорити и о томе да родитељи имају свест о томе колики је ниво стреса које родитељство носи и у складу са тим планирају број рођене деце.

Закључци и препоруке

Ово истраживање повезаности стреса родитеља са социодемографским варијаблама у складу је са Лазарусовим моделом стреса који повезује захтеве родитељства, стрес у родитељској улози и родитељско понашање¹. Родитељски стрес не зависи искључиво од социодемографских варијабли, већ је родитељство стресно само по себи, као комплексни задатак за који не постоји формално образовање. Уколико томе додамо да постоји процес трансфера брачног стреса на родитељски, као и процес триангулације, можемо претпоставити колико се лако преноси стрес родитеља на дете. Такви резултати истраживања захтевају изразу и примену превентивних програма са будућим родитељима, као и са онима чија су деца у раној фази развоја, будући да је родитељство стресно само по себи, а да родитељи захтевају посебну подршку друштва како би њихов доживљај стреса био умањен, а тиме умањен и стрес деце, тј. ученика млађег узраста. Резултати нас подсећају колико је важно да родитељи препознају сопствени стрес, да буду сензибилисани за препознавање првих знакова стреса деце и оснажени за пружање подршке деци. Један од превентивних програма који је уз подршку Канцеларије УНОДЦ² пилотиран у Србији 2011. године са Министарством просвете и науке РС³, реализован је са 464 породице у школском окружењу. Програм није примењиван даље због недостатка средстава у буџету. Такође, један од програма примењиваних од стране Форума педагога, под називом Управљања стресом деце, наставника и родитеља, који је у последњих шест година акредитован од стране ЗУОВ, није одобрен за наредни акредитацијски период, упркос томе да је евалуација учесника у школама (скала 1–4) указивала на оцену 3.8. Смањење броја стручних сарадника у школама такође не иде у прилог превентивном оснаживању ученика и родитеља за превладавање стреса и примену здравих животних и васпитних стилова.

¹Овај модел стреса је интеракционистички, процесни и когнитивистички. Лазарус сматра да однос између појединца и околине има три главне функције (према Арамбашић, 1994): Однос појединац–околина се непрекидно мења; Мења се зависно од тренутног односа снага; Однос појединац–околина је реципрочан.

²<https://www.unodc.org/southeasterneurope/en/serbia.html>

³Решењем министра просвете ПОП 10-14 акредитован је као програм од јавног интереса решењем бр. 680-00-00184/2011-06 од 9.06.2011. Програм оснаживања породица (ПОП 10–14) преузет је са Државног Универзитета Ајова (аутори су др В. Молгард и др К. Камфер), културолошки је адаптиран и за циљ има изграђивање вештина породица за оснаживање кроз седам троделних сесија (за децу, родитеље, породичне сесије) у процесу партиципативног учења.

Потребно је да све институције система (посебно из ресора образовања, социјалне заштите и здравља) препознају важност и снагу родитељске улоге у формирању здраве индивидуе, а тиме и друштва у целини, како би образовно-васпитне институције добиле већу улогу у заједници кроз континуирано деловање на ученике који ће постати активни грађани, али и на родитеље, применом нових курикуларних садржаја, али и факултативних активности. Родитељима је неопходна подршка у процесу родитељства и породичног функционисања, због чега институције система морају стратешки планирати активности ради повећања компетенција ученика и њихових родитеља за примену здравих стилова живота, познавање вештина потребних за адекватно родитељство, као и за познавање техника управљања личним и породичним стресом.

Литература

- Abidin, R.R. (1995): Parenting Stress Index, Psychological Assessment Resources, Inc., Odessa, USA
- Arambašić, L. (1994). Provjera nekih postavki Lazarusovog modela stresa i načina suočavanja sa stresom, Disertacija, Filozofski fakultet, Odsjek za psihologiju, Zagreb
- Belsky, J. (1990). Parental and nonparental child care and children's socioemotional development: A decade in review, *Journal of Marriage & family*, 52(4), 885–1004.
- Belsky, J. (1984). The determinants of parenting: A process model. *Child Development*, 55, 83–96.
- Čudina–Obradović, M. i Obradović, J. (2007). *Psihologija braka i obitelji*. Zagreb: Tehnička knjiga.
- Lazarus, R.S. & Folkman, S. (1984.). *Stress, appraisal and coping*. New York: Springer Publishing Comp.
- Krnjajić, S (2006). Učenik pod stresom, *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, Beograd
- Matejević, M. (2007). Vrednosne orijentacije i vaspitni stil roditelja, *Zbornik radova*, Institut za pedagogiju i andragogiju, Filozofski fakultet, Niš.
- Matejević, M., Todorović, J (2012). *Funkcionalnost porodičnih odnosa i kompetentno roditeljstvo*, Biblioteka Elementi, Filozofski fakultet, Novi Sad
- Olson, D. H. & Gorall, D. M. (2003). Circumplex Model of Marital and Family Systems, I. F. Walsh (Ed.), *Normal Family Processes* (3rd Ed). New York: Guilford (pp. 514–557).
- Olson, D. H. & Gorall, D. M. (2007). *FACES IV Circumplex model Validation Study*, St.Paul, MN: University of Minnesota.
- Patterson, J. M., Mc Cubbin, H. I., Joy, C. B., Cauble, A. E., Comeau, J. K. & Needle, R. H. (1980). Family stress and coping: A decade review, *Journal of Marriage and*

the Family, 42, (855–872).

Profaca, B. (2002). *Roditeljski stres i neke karakteristike emocionalnog i socijalnog razvoja djeteta predškolske dobi*, magistarski rad, Filozofski fakultet, Zagreb.

Todorović, J. (2005). Porodični činioci i stabilnost samopoštovanja adolescenata, *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, Vol 37.

Dr Snezana Vukovic
psychologist

STRESS IN SCHOOL CHILDREN`S PARENTS AND SOCIO-DEMOGRAPHIC VARIABLES OF FAMILIES

Theoretical basis of the paper

The first concepts of family stress can be found in the work of Hill (Reuben Hill, see Mitic, 1997) who, in the 1940s, tried to collect the existing facts on family reaction to stress. Scientific research works support the fact that individual strategies for dealing with stress can reduce the effect of the stressors, and that different individuals have different levels of understanding stressful situations. Each strategy is a choice that depends on contextual factors, i. e. on the possibility to control a stressful situation.

The strategies for managing stress which are mostly used by children and adolescents are the following: seeking social support, need for support from others (parents, teachers, peers), solution oriented thinking, reducing tensions and avoiding stressful situations, playing sports, etc. Family resilience helps families focus on the realistic goals, even in problematic situations, and it is similar to the capacity for regeneration, according to Patterson (Patterson, 2002). The risk factor can be parents` divorce, poverty or illness of a family member, and it can increase the likelihood of negative outcomes. Our research on the characteristics of families and their (in)efficiency in managing stress is based on the *Circumplex model* by David Olson (Olson & Gorall, 2003).

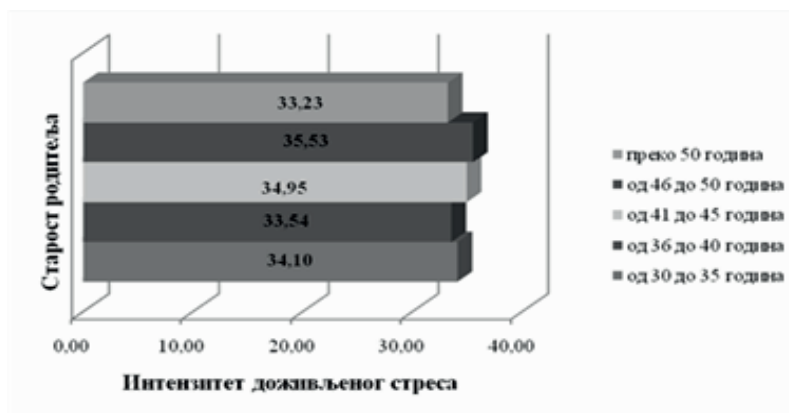
Research methodology

The research objective is to examine whether socio-demographic variables can influence stress in parents and to what extent. The Parental Stress Scale (Berry & Jones, 1995) was used for measuring the perception of stress in parents. The research participants were parents and their children. The research sample consisted of 164 families, a total of 492 research participants, 50 families from Belgrade and 114 from Krusevac, and all the children were aged from 12 to 18. The general hypothesis was that the level of parents` stress depended on socio-demographic variables.

Hypothesis 1. The stress level of the research participants, fathers and mothers, differ in intensity, i. e. there is a statistically significant difference in their stress levels, and it is in favour of mothers.

The hypothesis could not be confirmed because the results show that both sexes have almost the same level of stress and that there is no statistically significant difference between them. The result is encouraging as it clearly shows that both fathers and mothers experience the same level of stress, even though the cause of stress can be different. However, it is possible that both parents are stressed due to child care.

Hypothesis 2. We supposed that the level of stress was higher in younger parents and those belonging to lower social classes (less educated, unemployed or having a low income, subtenants or living with their parents), as well as in those living in families with many adults and single parents.



Graph 1. Parents' age and intensity of stress

Contrary to our hypothesis, the results show that the intensity of stress is the highest in parents aged from 46 to 50, while it is the lowest in parents aged from 26 and 40. The difference is not statistically significant, therefore the hypothesis is rejected.

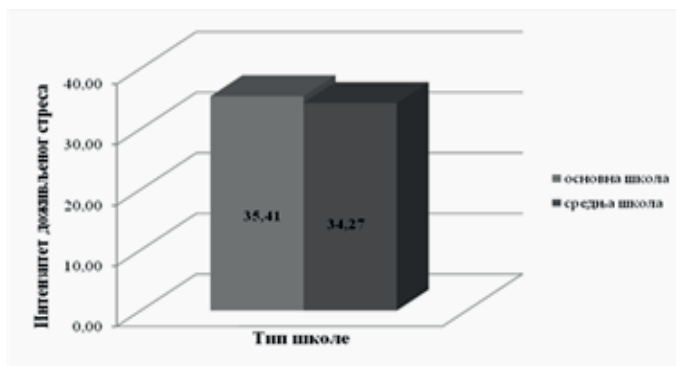
On the other hand, the second part of the hypothesis is confirmed. The parents who did not finish high school or faculty express higher level of stress compared to those with secondary or higher education. The difference is not statistically significant and does not prove that lower education causes more stress in parents. However, we can still point out to the fact that those who did not finish an educational level express more stress, which opens a possibility for further research.

The highest level of stress is shown by parents with the lowest incomes, below 20.000 dinars, while the lowest level of stress is shown by those with incomes of 80.000 dinars and more, but the difference is not statistically significant and the hypothesis cannot be confirmed. It is however understandable that the parents whose incomes are below the existential minimum are not capable to meet even the basic needs, and therefore cannot afford to provide their children with schooling or with any kind of personal development, since informal education is not free.

Although there is no statistically significant difference in the intensity of stress regarding different housing conditions of the parents, the results show that those living with their spouse's parents experience the highest level of stress. In multigenerational families sometimes there is no clear separation of duties and responsibilities, which can increase the level of stress in those parents who are not sufficiently involved in their children's life or consciously avoid their role of parent, and feel stressed as a result of the situation.

Hypothesis 3. We supposed that the causes of stress in parents depended on children's age, children's sex, number of children in the family, i. e. we expected to prove that the level of stress in opposite-sex parents was significantly different from the one in same-sex parents.

The results show that parents' attitudes toward school, their responsibilities and involvement in their children's school activities do not change easily as their children grow up.

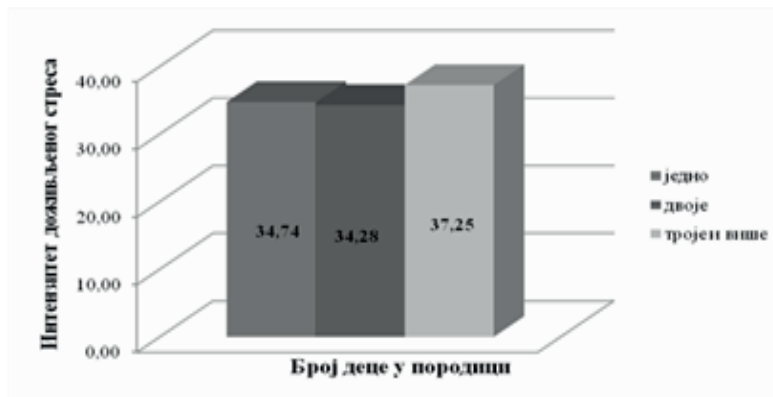


Graph 2. Intensity of stress in parents and type of school attended by children.

The level of stress is higher in elementary school children's parents than in secondary school children's parents, therefore our hypothesis is rejected. Although the difference is not statistically significant, the results can be interpreted from different points of view – by the fact that, in the Republic of Serbia, pri-

mary education is compulsory while secondary education is optional; by the fact that older children's parents already have their own strategies for dealing with stress and their children are more independent so they need less parental support. These facts could be used for a further research.

We supposed that there was a statistically significant difference in the intensity of stress regarding different number of children. Although the supposition that the number of children in a family correlates with the intensity of parents' stress is confirmed by the fact that parents with three and more children express a higher level of stress, the hypothesis cannot be confirmed because the difference is not statistically significant. However, the results could prove that parents are aware of the difficulty of parental duties and that they decide on the number of children accordingly.



Graph 3. Intensity of stress and number of children.

Conclusions and recommendations

The research on the interconnectedness of the stress in parents and the socio-demographic variables is in accordance with Lazarus' model of stress which includes parental duties, stress in parents and parents' attitudes⁴. The stress in parents does not depend only on socio-demographic variables, since parenthood is stressful by itself, as a complex task which cannot be performed in any kind of school. In addition to this, stress in marriage can provoke stress in parents and consequently in children. Those research results should serve as a basis for stress prevention programmes, dedicated to future parents, but also to those having

⁴ This model of stress is transactional, dynamic and cognitivist. Lazarus states that the relationship between the person and environment has three main functions (see Arambasic, 1994): the relationship person-environment is constantly changing; the changes depend on the current situation; the relationship person-environment is reciprocal.

young children, since parenthood is stressful by itself and needs a special support from the society in order to reduce stress in both parents and children.

It is very important that parents become aware of their stress, be able to recognize the first sign of stress in their children and to support the children. One of the prevention programmes, piloted in Serbia in 2011 and supported by the UNODC Office⁵ and accredited by the Ministry of Education and Science of the RS⁶ is carried out with 464 families in school environment. The realization of the programme did not continue due to lack of funds in the budget. One of the programmes carried out by The Pedagogy Association, named *Managing stress in children, teachers and parents*, accredited by the ZUOV, did not get a renewal for the next accreditation period, in spite of being awarded with a very high score (3.8 on the scale 1–4) by the participants in schools.

It is necessary that all system institutions (especially from sectors of education, social service and health) recognize the importance of parental role in upbringing a healthy individual, and in development of the society as well, in order to give a more important role to educational institutions which could encourage the development of the children into active citizens but also to involve parents in curricular and extracurricular activities. Parents need support in their parenthood, therefore the system institutions need to strategically plan the activities which can strengthen children's and parents' competences and encourage implementing healthy lifestyle, developing parental skills and techniques of managing stress on both personal and family level.

References

- Abidin, R. R. (1995): *Parenting Stress Index*, Psychological Assessment Resources, Inc., Odessa, USA
- Arambašić, L. (1994). Provjera nekih postavki Lazarusovog modela stresa i načina suočavanja sa stresom [Examination of some Theoretical Assumptions of Lazarus' Stress Model and Ways of Dealing with Stress], Disertacija, Filozofski fakultet, Odsjek za psihologiju, Zagreb
- Belsky, J. (1990). Parental and nonparental child care and children's socioemotional development: A decade in review, *Journal of Marriage & family*, 52(4), 885–1004.

⁵ <https://www.unodc.org/southeasterneurope/en/serbia.html>

⁶ By the decision of the minister of education, the POP 10-14 programme is accredited as being of public interest, decision No 680-00-00184/2011-06 from 9/06/2011. The Programme is taken from the State University of Iowa (authors of the programme are V. Molgaard and K. Camfer), it is culturologically adapted and is supposed to straighten family competences in participatory learning through seven sessions consisted of three sections (for children, for parents, for families).

- Belsky, J. (1984). The determinants of parenting: A process model. *Child Development*, 55, 83–96.
- Čudina–Obradović, M. i Obradović, J. (2007). *Psihologija braka i obitelji* [Psychology of Marriage and Family]. Zagreb: Tehnička knjiga.
- Lazarus, R.S. & Folkman, S. (1984.). *Stress, appraisal and coping*. New York: Springer Publishing Comp.
- Krnjajić, S (2006). Učenik pod stresom [Schoolchild under Stress], *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, Beograd
- Matejević, M. (2007). Vrednosne orijentacije i vaspitni stil roditelja [Value Orientations and Educational Style of Parents], *Zbornik radova*, Institut za pedagogiju i andragogiju, Filozofski fakultet, Niš.
- Matejević, M., Todorović, J (2012). *Funkcionalnost porodičnih odnosa i kompetentno roditeljstvo* [Functional Family Relationship and Competent Parenting], Biblioteka Elementi, Filozofski fakultet, Novi Sad
- Olson, D. H. & Gorall, D. M. (2003). Circumplex Model of Marital and Family Systems, I. F. Walsh (Ed.), *Normal Family Processes* (3rd Ed). New York: Guilford (pp. 514–557).
- Olson, D. H. & Gorall, D. M. (2007). *FACES IV Circumplex model Validation Study*, St.Paul, MN: University of Minnesota.
- Patterson, J. M., Mc Cubbin, H. I., Joy, C. B., Cauble, A. E., Comeau, J. K. & Needle, R. H. (1980). Family stress and coping: A decade review, *Journal of Marriage and the Family*, 42, (855–872).
- Profaca, B. (2002). *Roditeljski stres i neke karakteristike emocionalnog i socijalnog razvoja djeteta predškolske dobi* [Stress in Parents and some Characteristics of Emotional and Social Development of Preschool Children], magistarski rad, Filozofski fakultet, Zagreb.
- Todorović, J. (2005). Porodični činioci i stabilnost samopoštovanja adolescenata [Family Factors and the Stability of the Self-esteem of Adolescents], *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, Vol 37.